

Brandese-kontekst ja Nietzsche- legendid retseptsiooni algperioodil

Mart Kivimäe

I

Suureks Nietzscheks, nagu püüdis endale ja veel enam teistele sisendada Elisabeth Förster-Nietzsche (1846–1935), ei saanud “noor”, “üksildane” ega ka “haige” Nietzsche ainult oma õe vahendusel, kes teda selliste märksõnade all sugulaste abiga intellektuaalse avalikkusele tutvustas. Pigemini võib 1890. aastate jooksul Weimari Nietzsche-Arhiivi asutanud ja peaaegu jõuga Nietzsche ametlikuks esindajaks (pärandi valdajaks)

hakanud Förster-Nietzsche nimetada oma venna biograafina esimeseks legendiloojaks. Nietzsche õe käitumist on tabavalt võrreldud ka Wagneri lese omaga, ta täitis sama “rollimudelit” (kultuse preestritar), mida kehastas Cosima Wagner.¹ Förster-Nietzsche auahne tegevuse kriitikaga, tema moonutava toimetajatöö arvustamise, tekstiliste võltsingute paljastamise ja isikukohaste väljamõeldiste hajutamisega on Nietzsche-uurimises tulnud üha tegelda nii natsirežiimi järgselt, 1950. aastail,² kui ka veel pärast kommunistliku diktatuuri lõppu, 1990. aastail.³ Nietzsche mahajäänud fragmentide hulgast (ülimalt mõjuka) “peateose” vägivaldse “loomisega” 1900. aastate algul määras õde venna eest või õieti tema nimel isegi 20. sajandi mõtelloo saatust. “Võimutahe”, Förster-Nietzsche kujutluses peaaegu et olemasolev (“lõpetamata jäänud”) proosateos,⁴ ent Dieter Fuchsi sellealase magistratöö tulemuste põhjal julunud kompilatsioon,⁵ hõlbustas Nietzsche uidude lööksõnadeks kärpimisega nende kasutamist totalitaarsetel eesmärkidel, oli saksa “eksistentsialismile” tähtis raamat, kust ammutati teemasid. Aegade, isikute, teoste mütoorse loomuse kohta teavet andvad Nietzsche-uuringud, mis teadusharuna ins-

¹ Vt. R. J. Hollingdale. *The Hero as Outsider* (1996). – *The Cambridge Companion to Nietzsche*. Ed. by B. Magnus and K. M. Higgins. Cambridge, 1999, lk. 86 jj.

² Vt. K. Schlechta. *Die Legende und ihre Freunde* (1957). – *Id.* *Der Fall Nietzsche. Aufsätze und Vorträge*. München, 1958, lk. 86–98 (vrd. ka Schlechta poleemikat Löwithiga: K. Schlechta. *Offener Brief an Karl Löwith*. – *Id.* *Der Fall Nietzsche. Aufsätze und Vorträge*. 2., erw. Aufl. München, 1959, lk. 117–127). 1930.–1940. aastail Nietzsche-Arhiivi kaastöötaja olnud Karl Schlechta (1904–1985) hoiak jäi Förster-Nietzsche asjus täiesti kompromissituks: “[---] Sest mitte keegi pole Nietzsche mälestuse suhtes raskemini eksinud kui tema õde. Kes otsustab õe kasuks, see otsustab Nietzsche vastu; ei saa teha üht ja jätta tegemata teist.” (Sealsamas, lk. 93.)

³ Vt. näiteks: K. M. Azadovskij. *Russkie v “Arxive Nicše”*. – Fridrix Nicše i filosofija v Rossii. *Sbornik statej*. Sankt-Peterburg, 1999, lk. 109–129.

⁴ Vrd. selle esitlemist Nietzsche “teoreetilis-filosoofilise peateosena”: E. Förster-Nietzsche. *Einleitung* (1906). – F. Nietzsche. *Der Wille zur Macht. Versuch einer Umwerthung aller Werthe*. Aus dem Nachlaß 1884/88. (Nietzsches Werke, Taschen-Ausgabe, IX.) Stuttgart, 1921, lk. VII–XXVIII.

⁵ Vt. D. Fuchs. *Der Wille zur Macht: Die Geburt des “Hauptwerks” aus dem Geiste des Nietzsche-Archivs*. – *Nietzsche-Studien*, 1997 (1998), 26. kd., lk. 384–404. (Artikkel põhineb autori magistratööl “Retoorilised struktuurid, Võimutahtes”. Friedrich Nietzsche postuumselt kompileeritud „peateose” problemaatikast” [Tübingen, 1994].) Lisada võib Baltikumi lähiajalukku kuuluva fakti, et Nietzsche taastrükkimine algas siin 1990. aastal Läti NSV-s “Võimutahte” venekeelse rotaprintväljaandega 500 eksemplaris, see oli osaline äratrükk sajandialguse venendusest (Moskva, 1910), paraku Förster-Nietzsche versioonis. – Nüüdisaegsel Venemaal jätkub selle raamatu mõjulugu “apoloogia” ja Förster-Nietzsche töötluse väära nimetamisega “rekonstruktsiooniks” (vt. põhjalikult kommenteeritud täielikku tõlget: Volja k vlasti. *Opyt pereocenki vsix cennostej. Nezaveršennyj traktat Fridrixa Nicše v rekonstrukcii Elizabet Ferster-Nicše i Petera Gasta*. Sost. i obš. red. V. Mironov. Posleslovie N. Orbel. Moskva, 2005, 880 lk.).

titutsionaliseerusid 1970. aastate algul, on võitlus autentse Nietzsche pärast ja sellise-na kriitiline vaimuajalugu. Geeniuuse ülejajalooline kokkukuuluvus legendiga, tees, mille viis entusiastliku nietzscheistina juba programmi tasemele nn. George-ringi liige Ernst Bertram (1884–1957), 20. sajandi ühe kuulsama Nietzsche-monograafia autor,⁶ ei ole siin järgitav lahendus. Nietzsche suurus on temas eneses, autoriseeritud skeptilistes tekstides, legendaarne on ta ühiskondlikus teadvuses “fašismi ristiisana” ja natsismi kui “nietzscheliku eksperimendi” ideoloogilise kaasosalisena,⁷ sellena, kes ta ei olnud, kelleks ta aga stiliseeriti.

“Nietzsche-müüdi” põhijooned visandas Nietzsche öde juba varakult, 1880. aastate lõpul Uus-Germaania nimelises asunduses Lõuna-Ameerikas, mitte Wilhelmi-Saksamaal (raamatuprojekti “Friedrich Nietzsche elu” teostamisel aastail 1895–1897 ja 1904), nagu on üldlevinud arvamus. Seda tegi Förster-Nietzsche oma Paraguaist saadetud ulatuslikus kirjas Jena psühhiaatriakliiniku direktorile Otto Binswangerile (märtsist 1889).⁸ Järelikult algas Nietzsche müüdistamine öe eestvõttel vaid paar-kolm kuud pärast mõtleja lõplikku vaimset kokkuvarisemist Itaalias, 1889. aasta jaanuari algul Torinos, ja tema üleviimist Baseli närvihaigla kaudu jaanuari keskpaiku Jenasse. Olgugi et Förster-Nietzsche kalduvus jagada Nietzsche kuju varase perioodi “õnnelikuks” ja hilisemate aastate “traagiliseks” Nietzscheks on dokumentaalsete andmete valguses mõnikord küllalt eksitav, võib esimest sõna kasutada just vastupidi Nietzsche viimase loomeaasta, 1888. aasta kirjeldamisel. “Aasta 1888 oli igas suhtes haripunkt (*a climax*),” on märkinud üks

nüüdisaja parimaid Nietzsche-tundjaid inglase R. J. Hollingdale.⁹ Selle aasta teisest poolest, kui jätta kõrvale isiklike vahekordade selgitamine (kaks Wagneri-kirjutist), on Nietzsche-sõpradele jäänud kolm hiilgavat teost: “Puuslike-hämarus”, “Antikristlane” ning “Ecce homo”. Erinevalt vaimuteaduste alal võhikliku öe taotletud Nietzsche-apoteoosi poliitikast peegeldavad veel needki teosed muu hulgas Nietzsche ammust intentsiooni, nimelt küsimust kunstilise eneseväljenduse võimalustest teaduses. Ühtlasi taas kord pöördumist Goethe poole, kes oli talle kogu elu jooksul uuemaist kirjanikest-mõtteleist konkurentsituks üks tähtsamaid, nii et on igati põhjendatud rääkida ka Nietzsche “goetheanismist”,¹⁰ seega mitte ainult tema noorusaja schopenhauerlusest ja hiljem wagneriaanlusest. Nietzschet ümbritsevate müütide ning legendide hulgas võib aga nendest lugudest, mida on tema kohta alusetult sepietatud, püüda tinglikult eristada neid, milleks ta on alust andnud.

II

Legendiks, mis on osutunud vägagi elujõuliseks, tuleb arvata meie kaastundele apelleeriv kujutlus, et periooditi intensiivselt töötanud ning publitseerinud Nietzsche oli seni, kuni appi tuli Brandes, tundmatu ja tunnustamata autor. Palju on räägitud tema töid eluajal ümbritsenud “vaikusest” ja nende kirjastamisega seotud “raskustest”, seejuures on silmas peetud, et raamatud, mida autor pidi välja andma oma kulul, ei leidnud vastukaja tema kodumaal. Filosoofilise kirjanikuna oli Nietzsche elus nii vaikust

⁶ Vt. eriti legenditeooria alast sissejuhatust: E. Bertram. Nietzsche. Versuch einer Mythologie. 2., durchges. Aufl. Berlin, 1919, lk. 1–10.

⁷ Uuemast kirjandusest vt. näiteks väga erinevail positsioonidel olevate autoritega koguteost: Nietzsche, Godfather of Fascism? On the Uses and Abuses of a Philosophy. Ed. by J. Golomb and R. S. Wistrich. Princeton and Oxford, 2002.

⁸ Vt. K. S. Guthke. Die Geburt des Nietzsche-Mythos aus dem Ungeist Elisabeths. “Lebensabriß” aus Paraguay. – Nietzsche-Studien, 1997 (1998), 26. kd., lk. 537–550, eriti lk. 545 jj.

⁹ R. J. Hollingdale. Nietzsche. London and Boston, 1973, lk. 46.

¹⁰ Vt. näiteks: V. Gerhardt. Nietzsche, Goethe und die Humanität. – Ecce Opus. Nietzsche-Revisionen im 20. Jahrhundert. Hrsg. von R. Görner u. D. Large. Göttingen, 2003, lk. 11–24, siin lk. 16.

kui raskusi, ja oli ka autori põlgust ("sakslaste", "õpetlaste", "usklike" jms. vastu), kuid autorikujund, see tõrjutus, mida ta koges ja kirjeldas, see üksildus, mida ta tundis, ei ole samastatav tema tundmatu-olemisega. Tegelikult oli asi teisiti, ja kui ka mitte päris vastupidi, siis ikkagi üsna vastupidise lähedane, sest hiljemalt "Ajakohatute vaatluste" (1873–1876) ilmumisest oli ta siin-seal haritlaste ringides loetav ja refereeritav autor või tuttav nimi.

Nüüd üle pikkade aastakümnete uuesti ja täiendatud kujul välja antud Nietzsche kirjavahetus oma võib-olla ustavaima sõbra, Peterburis sündinud Baseli kirikuloolase Franz Overbeckiga (1837–1905),¹¹ aktuaalseerib neis asjus meie regiooni vaimuajaloole olulise seiga. Overbeck oli kollegiaalses (hiljem juba ka "kriitilistes") suhetes Tartus sündinud ja õppinud baltlase Adolf Harnackiga (1851–1930), kes 1870. aastail tegutses Leipzgis samal erialal. Noor Harnack kuulus seal filosoofia erakorralise professori Carl Th. Göringi (1841–1879) ümber koondunud intellektuaalide ringi, kus loeti ja arutati ka Nietzsche töid. Ringi ühest liikmest, ukraina-poolakast Tadeusz Zielinskist, kes lõpetas Leipzigi ülikooli 1880. aastal, sai pärast Venemaal juhtiv Nietzsche-spetsialist. Meile pakub huvi sellest ringist, kus "palju tegeldakse Sinu kirjutistega", Nietzschet teavitava Overbecki kiri (märtsist 1876).¹² Kirjast ilmneb, et traktaati "Ajaloos kasust ja kahjust elule" tänuga lugenud dotsent Harnack oli mõelnud Baseli käigul ka Nietzschet külastada, kuid viimase äraoleku tõttu palus Overbeckil väljendada Nietzschele "elavat kahetsust", et ei saanud kohtuda. Harnacki ja Nietzsche võimalikust kohtumisest edaspidi pole mul andmeid, küll aga nähtub Overbecki–Nietzsche kir-

jadest, et Nietzsche reageeris või elas kaasa Harnacki teoloogilistele võitlustele, mille kohta Overbeck jagas talle infot. Eesti patrioodina ja uusprotestantluse mõjutajana tuntud Harnackist sai Wilhelmi-Saksamaa üks kuulsamaid õpetlasi ja teaduse organisaatoreid,¹³ ta hilisema aja tekstides leidub ka Nietzsche-kriitilisi noote. Kas pole aga noore Harnacki positiivne suhtumine Nietzsche ajalootraktaati ("võlgneb tänu"), millest tsunftiteadus kuni 1990. aastateni eriti palju ei huvitunud,¹⁴ selle teose tänapäeval laviinina kasvava retseptsiooni väike algidu?

Aeglase lugemise teooria, mida Nietzsche kohati arendas ja mis leidis positiivset vastukaja 1920. aastail vene formalismiga seotud lugemiskultuuri kontseptsiooni tekkes, provotseerib ülalmainitud legendi tõe pähe võtma. Ometi jääb küsitavaks, kas Nietzsche arutles lugemisviiside üle oma raamatute puuduliku menu pärast, isikliku mõistetavuse soovist ajendatult või hoopis selle tõttu, et ta oli historismiajastu filoloogilise koolitusega mõtleja. Vähemalt lausa "absurdsest mahavaikimisest",¹⁵ mille üle Nietzsche pilkamisi kurtis, oli asi kaugel, samas ei pruukinud ta tööpoolest olla alati ka teadlik kõigest sellest, mis puutus tema kirjandusliku renomee detailidesse. 19. sajandi vaimuelule pole mõtet tuntuse määramiseks rakendada nn. meediaajastu kriteeriume ja küsida, mis päeval sai Nietzschest hooaja tõeline kirjandustäht. Nietzsche nimest tulutati peatselt -ism (kas nietzscheism või nietzscheanism), see seostati 1880. aastail ka "noorsaksa" autoritega, 1890. aastail veel mõistega "elutunne". Mõnele sõltumatu intellektuaalile kaasaegsete hulgast mõjus see moeilming aga varakult nagu Nietzsche antireklaam. Poola maamõisast

¹¹ Vt. F. Nietzsche/F. u. I. Overbeck. Briefwechsel. Hrsg. von K. Meyer u. B. v. Reibnitz. Stuttgart, Weimar, 2000.
¹² Sealsamas, lk. 42 jj.

¹³ Vt. ka: M. Kivimäe. Adolf von Harnack aus estnischer Sicht. Zu seinem 60. Todestag (1990). – Die Bibelübersetzung und ihr Einfluß auf die estnische Kulturgeschichte. (Baltische Seminare, 1.) Hrsg. von K. H. Borck. Lüneburg, 1996, lk. 119–139.

¹⁴ Vt. selle traktaadi aktuaalsuse kohta: "Vom Nutzen und Nachteil der Historie für das Leben". Nietzsche und die Erinnerung in der Moderne. Hrsg. von D. Borchmeyer. Frankfurt a. M., 1996.

¹⁵ F. Nietzsche. Ecce homo. Kuidas saadakse selleks, mis ollakse. [Tlk. ja järels. J. Undusk.] Tallinn, 1996, lk. 134.

Georg Brandes.

Berliini saadetud krahv Yorcki kirjas oma sõbrale professor Diltheyle (detsembrist 1896) esineb väljend “ohjeldamatu isekas nietzscheanism”, ja omakorda kirjas Yorckile (maist 1897) leiab Dilthey end olevat “vägaagi lõbustatud” Ueberweg–Heinze filosoofiaajaloo ülevaates Max Stirneri ja Nietzsche lähikonda sattumise pärast.¹⁶ Kas Wilhelm Diltheyle kui vaimuteaduste süstemaatikule jäi Nietzsche tabamata imeks? Jaotanud positivistide moodi “filosoofiavaimu” toimeala ära kahe erineva valdkonna – teaduse ja kirjanduse – vahel, tunnustanud selgelt ka “vaba filosoofilise mõtlemise” impulsseandvat mõju kirjanduselt teadustele, liigitas ta 1907. aastal Nietzsche kui süsteemivälise kriitiku Thomas Carlyle’i seltsis kirjandusvalda,

teaduslikkuse eelastmele.¹⁷ Kuid nagu väga ühemõtteliselt ilmneb Dilthey kümme aastat varasemast kirjast Yorckile, milles ta edastas sõbrale oma muljeid kaasaegse Nietzsche-kirjanduse lugemisest, oli Nietzsche talle tähenduslik ajastumärk: nimelt “nüüdisaegse elutunde” ja “ajaloolise teadvuse” vahelise konflikti kehastaja. Võib arvata, et uus elutunne ei teki üleöö, ja et seda ei loo ka üks erandlik inimene, küll aga saab ühest autorist selle uue nimetaja lühikese ajaga, kui ta muutub, nagu oli Nietzschega, marginaalsest filosoofist kirjandusnähtuseks.

Millal hakati Friedrich Nietzsches nägema autorit, kes kuulub ühe lülina või isegi etapina mõtteajaloo suurde seosesse, väärib sellena modernsuse annalides jäädvustamist, õpikuis professionaalset käsitlemist jne., on kultuurisotsioloogia probleem. Formaalselt võeti Nietzsche filosoofia ajaloo klassikute hulka vastu juba eluajal, Kieli ülikooli professori Alois Riehli raamatuga “Friedrich Nietzsche. Kunstnik ja mõtleja”.¹⁸ Kui valida asjade mõõdupuuks 20. sajandi jooksul autoriteetse teosena kasutatud õpperaamat, siis tuleks kõne alla Wilhelm Windelbandi “Filosoofia ajaloo õpik”. Selle 1903. aasta uusväljaanne lõppes “kirjanik F. Nietzsche” spetsiaalse käsitlemisega põhjendusel, et ta on “viimasel kümnendil” avaldanud eluvaatele “suurt mõju”.¹⁹ Nietzsche kehtis protestikirjanikuna, subjektiivsuse vabastajana (“pinnatus” ja “isekus” oli “nietzschelik”). Yorcki ja Dilthey erakirjades väljendatud arvamustega samaaegselt avaldati juba 1890. aastate teisel poolel avalikkuses ka protesti leviva “Nietzsche-kultuse” suhtes. Nietzsche teoseid arutati, tema kirjutistest innustatult peeti ettekan-deid üliõpilasrühmitustes, teadaolevalt oli

¹⁶ Vt. Briefwechsel zwischen Wilhelm Dilthey und dem Grafen Paul Yorck von Wartenburg 1877–1897 (2. Nachdr. der Ausg. Halle [Saale] 1923). Hildesheim, Zürich, New York, 1995, lk. 229 jj., 239.

¹⁷ Vt. W. Dilthey. Das Wesen der Philosophie (1907). Mit einer Einleitung hrsg. von O. Pöggeler. (Philosophische Bibliothek, 370.) Hamburg, 1984, lk. 88.

¹⁸ Vt. A. Riehl. Friedrich Nietzsche. Der Künstler und der Denker. Ein Essay. 2., durchges. Aufl. Stuttgart, 1898. (Teos ilmus maineka Fr. Frommanni Kirjastuse sarjas “Filosoofia klassikud”, mida hakkas välja andma prof. Richard Falckenberg [1851–1920].)

¹⁹ W. Windelband. Lehrbuch der Geschichte der Philosophie. 3., durchges. Aufl. Tübingen u. Leipzig, 1903, lk. 549 jj.

varaseim selletaoline 1870. aastate keskpaiku Austrias (Viini “Nietzsche-ring”).²⁰ Uute andmete lisandumine, teabe täpsustumine, pildi avarumine varase Nietzsche-retseptsiooni kohta Euroopas lükkab “tundmatu geeniuse” legendi küll ümber ja jätab ka Förster-Nietzsche rohkem taustakujuks, ei tühista aga skandinaavlaste panust nietzscheaanasse.

Nietzsche nime Saksamaal tuntuks tegemises ja tema teadvustamises modernse filosoofina, tema ideede uudsusele justkui ühiskondliku kuulmise loomises jääb avalöögi au tavapäraselt Skandinaavia autoritele. Eesti alal ilmunud raamatuist oli Riias töötanud baltisaksa ajakirjaniku Georg Tantzscheri (1861–1916) 1900. aasta teos nähtavasti kõige esimene, kus vaadeldi lähemalt Nietzsche mõju sajandilõpu Põhjamaade kirjandusele.²¹ Kuigi tema “Friedrich Nietzsche ja uusromantism” ei maini Brandest, iseloomustab see Põhjala mitmeid “Nietzschele sugulaslikke natuure” (Ola Hansson, August Strindberg, Arne Garborg jmt.), eiramata ka naisautoreid. Hilisemal ajal on aga Brandese-konteksti meenutamine olnud Nietzsche-traditsiooniga arvestajale kohustuslik teave. Kui näiteks populaarne saksa kultuuriloolane Walter Mönch tõi 1960. aastail Nietzsche “fanaatilise tööetsimise” iseloomustuseks paralleele usureformaatoritega (!), loendades suuri nimesid, siis ei puudunud ajalooline meeldetuletus: “Ärgem lõpuks unustagem tema [Nietzsche] mõlemat kaasaegset imetlejat ja kuulutajat: Brandest ja Strindbergi...”²² Viimased olid ju Nietzsche korrespondendid, olgu “kuulutamiseks”, mis sobis ehk rohkem Strindbergile kui Brandesele, kuidas on. Brandese kirjavahetus Nietzschega algas 1887. aasta sügisel oma loengusoovi teatamisest, järgmise aasta kevadel Kopenhaagenis peetud viie loengu

Ola Hansson.

ajendil teavitas ta (mais 1888) Nietzsche juba üleskandinaavialikust tuntusest. Peagi, 1890. aastate algul oli Nietzsche autorina, kes “toimis moderniseeriva jõuna”,²³ tuntud ka väljaspool läänemaailma, näiteks Jaapani kultuuris. Aga enne Brandest polnud Nietzsche vaated avaliku loengusarja aineks kusagil. Mitu aastat (1877–1883) ise Saksamaal peaaegu et tööpagulasena (Taanis “kohata” jäänuna) leiba teeninud Georg Brandese nimele on see fakt nietzscheaanas taganud esmaretseptsiooni andja oreooli. Et tuntud rootsi kirjanikul Ola Hanssonil, nagu tõendab Trento ülikooli skandinavisti Alessandro Fambrini uuring, õnnestus teda saksakeelses trükisõnas Nietzsche käsitlejana ennetada, ei võta temalt seda au ära. Brandese ja Hanssoni isikliku konflikt kaudu tuleb üsna reljeefselt esile Nietzsche loomingu kahesugune omandamisviis, võib öelda, Nietzsche euroopalik-humanistliku ja

²⁰ Vt. selle ringi tegevuse kohta lähemalt: H. G. Hödl. Die Nietzsche-Rezeption in Österreich im frühen 20. Jahrhundert. – *Ecce Opus*, lk. 143 jj.

²¹ Vt. G. Tantzsch. Friedrich Nietzsche und die Neuromantik. Eine Zeitstudie. Jurjew (Dorpat), 1900, eriti lk. 75 jj.

²² W. Mönch. Deutsche Kultur von der Aufklärung bis zur Gegenwart. Ereignisse – Gestalten – Strömungen. 2. Aufl. München, 1971, lk. 347.

²³ St. E. Aschheim. The Nietzsche Legacy in Germany 1890–1990. Berkeley, Los Angeles, London, 1994, lk. 1.

germaanlik-radikalistliku tõlgenduse varane konflikt.

Itaalias, 20. sajandi Nietzsche-uurimise juhtmaal, kus selle ala klassiku Mazzino Montinari (1928–1986) näpunäidetest saadik on üha terasemalt jälgitud Nietzsche mõju humanistlikke aspekte, ilmus 2001. aastal Brandese nietzscheaana Fambrini väljaandel omaette tõlkeraamatuna (*“Aristokraatlik radikalism ja teised Nietzsche-kirjutised”*).²⁴ Siinkohal võib esitada küsimuse, mis ei ole lihtsalt retooriline, vaid puudutab tegelikult meie modernsuskihtide paljandumist olevikule. Kas ei tuleks seetõttu, et Georg Brandese virgutusel on Nietzsche ka eesti kultuuriloo, eriti kirjanduskultuuri ajaloo teema ja nad mõlemad kuulusid, nagu ütles pidulikult Aino Kallas, *“Noor-Eesti esimese raamatukogu nimestikku”*,²⁵ teha analoogiline Brandese nietzscheaana eestindus? Seda enam, et Nõukogude Eesti Kirjandusloos minimiseeriti Nietzsche *“antihumanistliku filosoofia”* tähtsus nooreestlusele selleni, et tema mõjusid oldi sunnitud peaaegu eitama.²⁶

Praegu pretendeerib Nietzsche-retseptiooni alperioodis ühe esimese osaleja rolli taastamisele õigusega ka Venemaa,²⁷ kus bolševike võimuletulekuga Nietzsche looming

faktiliselt keelustati. Nõukogude Venemaal ja NSV Liidus oli saksa filosoof poliitilise tsensuuri objekt 1920. aastate algusest kuni 1990. aastani, tema teosed ei olnud avalikes raamatukogudes vabalt kättesaadavad, teda käsitlev mittemarksistlik uurimiskirjandus läks erifondi. Saksa filosoofia ajaloo korrektsest käsitlusest, nagu on isikliku negatiivse kogemuse põhjal hiljem tunnistanud Arseni Gulõga, toimetati veel 1980. aastate keskel demoniseeritud Nietzsche lihtsalt välja. Eesti NSV-s, kus *“üliinimese kuulutaja”* sattus *“fašistliku ideoloogina”* aeg-ajalt õppekirjanduse veergudele, järgiti Nietzsche esitlemisel samuti ofitsiaalse marksismi peajoont, aga sellest joonest oli ka üksikuid kõrvalekaldeid, režiimiga kohandumine polnud totaalne.²⁸ Kultuuris ei katke vaimsed traditsioonid siiski võimude sanktsiooniga, ka Nietzsche kuju pörandaalusele elule sovetismiajastul lisandub küsimus tema filosoofia elementide transformatsioonist Nõukogude kommunismiehituse heroilises ideoloogias.²⁹ Probleemne on see, millist ideoloogilise assimilatsiooni astet pidada siin ajalooliselt tõepäraseks, millist mõjude kooslust epiteedi *“nietzscheaanlik”* vääriliseks ning millist uuemate ajalooteaduslike

²⁴ G. Brandes. *Radicalismo aristocratico e altri scritti su Nietzsche*, a cura di A. Fambrini. Trento, 2001.

²⁵ A. Kallas. Noor-Eesti. Näopildid ja sihtjooned. [Tlk. Fr. Tuglas.] Tartu, 1921, lk. 21.

²⁶ Vrd. Eesti kirjanduse ajalugu viies köites, III: XIX sajandi lõpust 1917. aastani. Peatoim. E. Sõgel. Toim. H. Puhvel. Tallinn, 1969, lk. 63. (Eesti marksistlikus kirjandusteaduses on erandlik Nigol Andresen, kelle Brandese-artiklid võimaldavad rekonstrueerida tema positiivse Nietzsche-pildi; käsitlen teda omaette.)

²⁷ Vt. ka: M. Kivimäe. *“Põhjast tuli valgus”*. Nietzscheaana ja regionaalajalooline mälu. – Sirp, 10. veebruar 2006, nr. 6, lk. 4–5.

²⁸ Peajoone vaimus on autorit süüdistavad read: *“Nietzsche sügavalt antihumanistlikud seisukohad ja tema lausa inimvihkjalikud vaated teoses “Tahe võimule pääseda” (1900), mille lõplikuks resultaatiks oli teooria “üliinimesest”, rajasid teed fašistlikule ideoloogiale.”* (R. Tasa. Saksa kirjandus 1871–1960. Tartu, 1968, lk. 4.) Ametliku taunimise joonest hõlbiv ja Nietzschet autorina kaitsev, tema võimupoliitilisele kuritarvitamisele osutav on aga järgmine väide: *“Nietzsche filosoofia ei ole kujunenud süsteemiks ja selle ohtlikuks küljeks on ‘võimutahe’, mida saksa reaktsioon juba Esimese maailmasõja ajal ei jätnud rakendamata oma maa imperialismi huvides.”* (N. Andresen. Friedebert Tuglas. [Eesti kirjamehi.] Tallinn, 1968, lk. 37.) – Olgu toonitatud, et *“Võimutahet”*, mis esmailmus 1901. aastal ja täiendatud ehk põhikujul 1906. (ja 1911) aastal, ei peetud originaaliks, s. t. Nietzsche *“teoseks”* ka Saksa DV-s. Üldiselt loetakse seda – autori kavandeid ja märkmeid moonutavaks – *“postuumseks kompilatsiooniks”*, mille andis välja Elisabeth Förster-Nietzsche koos Peter Gastiga. (Vrd. ka D. Fuchsi eespool [märk. 5] viidatud artiklit.) Tõsiasi, et raamatut on korduvalt Nietzsche *“peateosena”* kirjastatud või n.-ö. Nietzsche-Arhiivi *“tootena”* levitatud, ei ole pärvinud Nietzsche autorsust eitavate asjatundjate heakskiitu. (Vt. eelkõige: M. Montinari. *Nietzsches Nachlass von 1885 bis 1888 oder Textkritik und Wille zur Macht* [1976]. – *Id.* Nietzsche lesen. Berlin, New York, 1982, lk. 92–119.)

²⁹ Vt. näiteks: B. G. Rosenthal. *New Myth, New World. From Nietzsche to Stalinism*. Pennsylvania, 2002.

oletuste mängu vaid kirjanduslikuks hüpo-teesiks. Küsimärki kannab rida arvamusi selle kohta, mis tasemel tundsid Nietzschet sotsialistliku riigi poliitilised juhid Lenin ja Stalin või kui palju nitschelikku ainek oli partei opositsionääride Buhharini ja Trotski poliitilistes kujutlustes. Pole liialdus öelda, et sotsialismijärgsel ajal on tekkinud pinnas mõne uue “Nietzsche-legendi” jaoks. Täiesti kindel on seevastu, et niihästi vene sümbo- lismi kultuurist kui ka Nõukogude avangar- dismi kunstilisest revolutsioonist ei tohiks Nietzsche fenomeni lahutada.³⁰ Sümbo- lismi kultuuri ajaloolisse pilti kuulub ühtlasi Nietzsche avastaja Georg Brandese ja Nietz- sche kriitiku Vladimir Solovjovi kohtumine (mälestuste järgi 1895. aasta sügisel Imatra lähedal), mis avaldas muljet vene noorema põlve sümboolistidele – “apollonlastele”.³¹ Vene akadeemilise Nietzsche-retseptsiooni esikteoseks loetakse seni üldiselt protohierei Preobraženski poja Vassili Preobraženski (1864–1900) 1892. aastal ilmunud artikkel “Friedrich Nietzsche. Altruismi moraali krii- tika”.³² Maksim Gorki meenutuste kohaselt lugesid vene noored Nietzschet küll juba varem, 1880. ja 1890. aastate vahetusel,³³ Preobraženski süsteemse käsitluse taseme- ni nende Nietzsche-pilt aga kindlasti veel ei jõudnud. Gorki, nagu teada, oli sajandivahe- tuse Nietzsche-retseptsiooni esinduslik näi-

de vene kirjanduses, seda fakti “kodanlikuks legendiks” nimetades püüdis 1970. aastate Nõukogude kriitika apelleerida kirjaniku leninismile.³⁴ Et tegemist polnud ei legen- di ega millegi kodanlikuga, tõendas samal kümnendil Béla Lengyel ungarikeelse mono- graafiaga “Gorki ja Nietzsche. Kaks hünni inimesest” (1979), mis näib tolle perioodi nitschekaanas paraku olevat jäänud nii ideoloogia- kui keelebarjääri taha. Lengyel nimetas hiljem Brandest “Nietzsche sillaks maailmakuulsuse juurde” ja märkis Brandese teeneid ka selles, et taanlane “laiendas oma Nietzsche-propagandat Venemaale”.³⁵

III

Nietzsche põdes oma geeniusse vähese tunnustamise pärast ja tundis vahel suurt kultuuriüksindust. See ei ole müüt, vaid oludemaailma kurb tõde, elutee lõppfaasi- des paistis ta ka vanadele sõpradele puhuti äratundmatuna, “metsistununa”. Populaar- ajalooline pilt temast kui Itaalia võõraste- majades elanud hulkurfilosoofist, kes oli varem (1869–1879) filoloogiaprofessor, pole aga igas punktis adekvaatne, see on “stilisatsioon”, kohandatud juba traagilise lõpu teadmisele. Saksa vaimukultuuri huvi- lised otsisid temaga kontakti mõnikord ka

³⁰ Vt. eelkõige koguteost: Nietzsche in Russia. Ed. by B. G. Rosenthal. Princeton, 1986; vrd. ka seda teost kommenteerivat artiklit: M. Deppermann. Nietzsche in Russland. – Nietzsche-Studien, 1992, 21. kd., lk. 211–252.

³¹ Vt. S. K. Makovski. Vladimir Solovyev i Georg Brandes (1955). – VI. Solovyev: *pro et contra*. Ličnost i tvorčestvo Vladimira Solovyeva v ocenke russkix myslitelej i issledovatelej. Antologija. Izd. podgot. V. F. Boikov. Sankt-Peterburg, 2000, lk. 514–527. (Need mälestused ei kujuta Brandest eriti sümpaatsena, vaid pigem tähelepanuga ära hellitatud, alailma Nietzschet tsiteeriva ja ka klatšiva inimesena, kellega võrreldes Solovjov oma veidrustega on sügavam vaimne isiksus.)

³² Vt. selle artikli kommenteeritud uustrükki: V. P. Preobraženskij. Fridrix Nitše. Kritika morali altruizma (1892). – Nitše: *pro et contra*. Antologija. Izd. podgot. J. V. Sineokaja. Sankt-Peterburg, 2001, lk. 35–69 ja 1009–1014.

³³ “Mina tutvusin sellega [Nietzsche filosoofiaga] 1893. aastal Jaroslavli lütseumist väljaheidetud üliõpilaste kaudu. Kaks või kolm neist töötasid samuti kui mina kirjutajaina advokaatide juures. Kuid veel varem, 1889. ja 1890. aasta talvel, tõlkis mu sõber N. Vassiljev vene keelde Nietzsche parimat raamatut “Nõnda kõneles Zarathustra” ja jutustas mulle Nietzschest, nimetades tema filosoofiat ‘ilusaks künismiks’.” (M. Gorki. Vestlusi kutsetööst [1930–1931]. – *Id.* Kirjandusest. [Tlk. O. Samma ja K. Sipjagina.] Tallinn, 1960, lk. 462.)

³⁴ Vt. A. Makarov. Izmyšlenija i deistvitel’nost’ (Razoblačenie buržuaznoj legendy o nitšeanskix uvletšlenijax M. Gor’kogo). – Estetika i žizn’. Vypusk 3. Moskva, 1974, lk. 334–375.

³⁵ B. Lengyel. Nietzsche und die Russen. – Német filológiai tanulmányok, XX (Arbeiten zur deutschen Philologie, XX). Debrecen, 1991, lk. 131.

ta rändurielu ajal Itaalias, ning teadusliku mõtlemise moderniseerijad, nagu Balti kubermangust pärit sakslane Harnack või Kiievi kubermangust pärit poolakas Zielinski, olid tema lugejad juba ta professuuri aegu Šveitsis. Kultuuriajalugu on niihästi isikutevahelise kui tekstidevahelise küljega lugu, see tähendab, et isik viib teksti juurde, nagu ka tekst viib isiku juurde, nende vahel on omamoodi personaalunioon.

Maist 1888 on teada fakt, et Nietzsche vastu tundis huvi ja külastas teda isiklikult Torino ülikooli hegeliaanist filosoofiaprofessor Pasquale d'Ercole (1831–1917), kes ei olnud sel ajal tõenäoliselt ta loominguga väga tuttav, kuid pärast kohtumist ei unustanud teda enam ning soetas hiljem endale Nietzsche-kirjandust.³⁶ Kirjas Overbeckile, kus on seda külastust maininud ka Nietzsche ise, leidub ühtlasi märke tema ajalootraktaadi varase retseptsiooni kohta: “Firenze *archivio storico* peab oma viimases publikatsioonis (saksa ajalookirjanduse tervikaruanne) esiletõstmisega meele minu üldisi mõtteid ajalo kohta (2. ajak. vaatl.)...”³⁷ Ajaloomõtleva Nietzsches tundis rõõmu, et tema historismikriitika võeti teatavaks sakslaste kaastöös väljaandele “Itaalia ajalooarhiiv”. Samal ajal oli teade Brandese Nietzsche-loenguist põhjamaises Kopenhaagenis Nietzschele tuju tõstev sõnum umbes aasta enne kollapsit. Varaste Nietzsche-uurijate meelest mõjutas “Brandese tegu” positiivselt ta hingeseisundit, aga seda tegi juba ka Brandese – Nietzsche kirjavahetus, muidu poleks ta Nizzast vahendanud Overbeckile, et dr. Brandes peab teda

“Saksamaa esimeseks kirjanikuks”.³⁸ Kahjuks on sõprade korrespondentsis 1888. aasta lõpu poole tõusvas joones ka märke sellest, kuidas Nietzsche “heast tujust”, töötahtest ja võidukast enesetundest (“mul on nüüd lugejaid”) saab viimaks suurushullustus. Tuleb mõõnda, et neil, kes on lõpuaja Nietzsche kirjutistele ette heitnud ülearu sõitlevat tooni või leidnud, et mõne hilisteose osas autori hääli kähiseb, on õigus.

Brandese, Nietzsche “vaimuka ja vapra taanlase” tegevus oli etapilise tähtsusega, ja nii salvestus see kultuurimällu teona, mis ajaloolises tagasivaates jätab varju mõnedki teised samaaegsed retsiipiendid. Veel 1979. aastal, kui Alfredo Guzzoni andis välja oma antoloogia, valiku filosoofilise Nietzsche-retseptsiooni kõige olulisemaid tekste üheksast aastakümnest, võttis ta selle retseptsiooni “esimese faasi” (u. 1890–1930) lähtepunktiks Brandese Nietzsche-essee “Aristokraatlik radikalism”.³⁹ Olgugi et esindusliku antoloogia koosseisus, s. t. kõrvuti 20. sajandi suurimate mõtlejatega, ei näe Brandese tekst, mis oli Nietzschet oma sajandis kontekstualiseeriv ja “uue kultuuri” taotlejana ka populariseeriv, enam välja spetsiifiliselt filosoofiline. Kuid see-eest oli Brandes võimekas kirjandusliku portree, moodsa vaimulaadi jms. tabaja, neid kriitiku oskusi demonstreeris ta 19. sajandi mitmest rahvusest autorite puhul.⁴⁰ Brandes ei olnud propaganda tegija ainult ideelise värbajana, vaid oli huvide vahendaja ka suhetes Nietzschega, juhtides viimase tähelepanu isiksustele (Ibsen, Kierkegaard, Strindberg), kes võiksid talle midagi öelda. Sellest võib praegu

³⁶ G. V. Amoretti. Über einen unveröffentlichten Brief von Friedrich Nietzsche. – Nietzsche-Studien, 1973, 2. kd., lk. 308–312.

³⁷ F. Nietzsche/F. u. I. Overbeck. Briefwechsel, lk. 403 jj. (kiri 27. maist 1888).

³⁸ Sealsamas, lk. 395 (kiri 3. veebruarist 1888).

³⁹ “Taani kultuurikriitik ja kirjandusteadlane Georg Brandes, kes esimesena 1888. aastal Kopenhaageni ülikooli juures pidas avalikke loenguid “saksa filosoofist Friedrich Nietzschest” (“om den tyske filosof Friedrich Nietzsche”), uuskantiaan Alois Riehl [1844–1924], kes lähtudes oma filosoofiakäsitusest kui teadusõpetuse ja väärtusfilosoofia kaksusest vormis sajandi algul mõõduandvalt filosoofilist Nietzsche-pilti, ning Kanti-uurija Hans Vaihinger [1852–1933], kelle teene Nietzsche-retseptsioonile seisneb eelkõige selles, et ta ühena esimestest mõistis Nietzsche tunnetusteooria eriomast tähendust, võivad esindada esimest faasi.” (A. Guzzoni. Vorwort des Herausgebers. – *Id.* (Hrsg.). 90 Jahre philosophische Nietzsche-Rezeption. Meisenheim, 1979, lk. VIII.)

⁴⁰ Vt. näiteks: G. Brandes. Moderne Geister. Literarische Bildnisse aus dem neunzehnten Jahrhundert. 4., von neuem durchgesehene u. vermehrte Aufl. Frankfurt a. M., 1901.

teha Brandese autoripalgele soodsa järeltule, et ta mõtles Nietzschest võrdlevalt, kriitikuks ei langenud ta saabuvale nietzscheanismi monomaaniasse, mis kahjustas tema poolt “radikaalseks” nimetatud individuaalsuse printsiipi.

Juhul kui Ola Hansson koos oma Baltimaalt pärineva, Riias sündinud naise Laura Mohriga oleks käitunud Brandese suhtes pisut korrektsemalt, mitte nii rivaalitsevalt ega rassistikult, paistaks ka nende märkimisväärne roll Põhjamaade nietzscheaanis vähem drastilisena. Retseptsiooni probleem näib olevat seegi, kuidas vältida kriitilises hinnangus Hanssoni Nietzsche-pildile “reaktsioonilis-müstilise tendentsi” šablooni, mis oli omane marksistlikule kirjandusteadusele,⁴¹ rootslase apell tundlikkusele kriitikas pole iseenesest tagurlik nähtus. “Sensitiivsuse” probleemist seoses Nietzschega (viitega Overbeckile) oli huvitatud ka Hermann Hesse sõbrana tuntud pahempoolne kirjandus- ja muusikakriitik Heinrich Wiegand (1895–1934), üks natsirežiimi varaseid ohvreid. Ühes kirjas Hessele (juulist 1932) on Wiegand jõuliselt, tuleviku suhtes ka prohvetlikult tauninud Nietzsche vulgariseerimist “hurraapatriootide” ja “natsionalistide” poolt kui tema “vägistamist”.⁴² Nietzsche vaim hämardus jaanuari algupäe-

vil 1889 kirjas “sõbrale Georgile” väljenduse leidnud teadmise, et Brandes ongi tema “avastaja”.⁴³ Isegi vanuigi kantsler Hitleri ees lipitsenud, ent natsiparteisse mitte kuulunud antisemiitliku Förster-Nietzsche omakasu auks tuleb öelda, et ta vaatas niihästi Brandese (õieti: Coheni) kui mõne teise juudi soost Nietzsche austaja (nt. Stefan Zweigi)⁴⁴ rahvuslikule päritolule läbi sõrmede, teeseldes, nagu ta seda ei teaks. Tõsi küll, alati see nii ei olnud, intriigimeister Förster-Nietzsche koguni hoiatas oma venda Brandese eest, püüdis viimast filosoofi ees mustata ning rõhutas, et ta ise oleks soovinud Nietzschele “mõnda teist apostlit”.

Brandese esteetilisest liberalismist algas mõneti humanistliku nietzscheaana liin või traditsioon, mis lahkes natsionalistliku Nietzsche-käsituse ideoloogiast. Seda liini jätkasid suurtest kirjanikest peale Stefan Zweigi, kes hindas kõrgelt Brandest kui elupõlist “rahvuste vahendajat”,⁴⁵ periooditi ka vennad Heinrich ja Thomas Mann.⁴⁶ Neist viimane, kelle kuulsat arvamust Spengleri Nietzsche-“ahvimise” kohta on uurijad vääramuseks degradeerinud, on Nietzsche-romaani “Doktor Faustus” kirjutamise ajal siiski usutavamalt tunnustanud Brandest: “Brandese selgus on mulle alati olnud värskev.”⁴⁷

⁴¹ Vrd. Hanssoni-artiklit leksikonis: *Nordeuropäische Literaturen*. Leipzig, 1980, lk. 161 jj.

⁴² Vt. H. Hesse. Briefwechsel mit Heinrich Wiegand 1924–1934. Berlin u. Weimar, 1978, lk. 305.

⁴³ Vt. F. Nietzsche. Vorspiel einer Philosophie der Zukunft. Aus dem Nachlass. Briefe. Ausgew. u. eingel. von K. Löwith. Frankfurt a. M., 1959, lk. 212.

⁴⁴ Vrd. Zweigi kirjeldust Weimari-külastusest koos Rolland’iga juunis 1925, kui temalt oli äsja (sama aasta mais) ilmunud Nietzsche-esseed sisaldav “Võitlus deemoniga”: “[– –] Olime eile Nietzsche-Arhiivis, kus igivana proua Förster-Nietzsche rõõmustas Rolland’i külaskäigu üle nagu laps ja oli minu suhtes mu raamatu pärast täiesti mu ootuse vastaselt liigutav ja tänulik.” (St. Zweig. Briefe an Freunde. Hrsg. von R. Friedenthal. Frankfurt a. M., 1984, lk. 158.) Zweig suhtus Förster-Nietzsche natsionalismi üpris kriitiliselt, ta pidas seda Nietzsche “ärasalgamiseks” ja arvas, et ka tema Nietzsche-essee võib vanurit pahandada. Umbes kuu aega enne Weimari-külastust, mai algul 1925 teatas ta Rolland’ile: “Kogu mu essee on varjatud poleemika (üha jultunuma) katse vastu reklaamida Nietzsche Saksamaa jaoks, sõja jaoks, “hea saksa ürituse” jaoks – teda, esimest eurooplast, meie eellast, meest, kes oli absoluutselt vaba rahast, patriotismist, igasugustest vanadest usuvormidest, teda [– –], uhket ‘isamaatut’. Kõiksaksa-meelsed ja tema hea õdegi on šokeeritud.” (R. Rolland/St. Zweig. Briefwechsel 1910–1940, 2. kd.: 1924–1940. Berlin, 1987, lk. 102 jj.)

⁴⁵ R. Rolland/St. Zweig. Briefwechsel 1910–1940, 1. kd.: 1910–1923. Berlin, 1987, lk. 176.

⁴⁶ Nietzsche mõju kohta vendadele Mannidele vt.: Th. Meyer. Nietzsche und die Kunst. Tübingen u. Basel, 1993, lk. 338–376.

⁴⁷ Th. Mann. Briefe 1937–1947. Hrsg. von E. Mann. Berlin u. Weimar, 1965, lk. 438 (kiri A. Jacobsonile 19. jaanuarist 1945).

Eesti kultuur haakus selle liiniga Gustav Suitsu kaudu, kes võrdles Brandest mineviku humanistidega ja iseloomustas tema elutööd märksõnadega “arukas inimsus, vabadus, kultuur”,⁴⁸ ning läbi Suitsu-uurija ja Zweigi-tõlkija, ka vaieldava reputatsiooniga poliitiku Nigol Andreseni (1899–1985), kellele Brandes jäi “Nietzsche avastajaks”.⁴⁹ Tänu Andresenile, kes oskas võrdselt hinnata Marxi ja Nietzsche poeetilisi kvaliteete, kirjutati parteimarksismi vaskel ajastul eesti nietzscheaanasse tõene lause: “Nietzsche üheks esimeseks ja mõjukaimaks tutvustajaks oli Brandes.”⁵⁰ Suitsu mõte, et Brandes on “ergutanud meie vabamõtlemist” Läänemere “teiselt kaldalt”, kehtib Andreseni juures pool sajandit hiljemgi.

Nietzsche-kriitika nime all Teise maailmasõja järgses laimukampaanias Saksa DV kultuurifašistidega mesti lõõnud võitlev ungari neomarksist György Lukács (1885–1971), 20. sajandi “Anti-Nietzsche”, on üks väheseid mastaapseid filosoofe, kellele sundmõte pani Brandestki halvustama. Lukács, natsistlikule Nietzsche-pildile fikseerunud, ründas Brandest ning teisi Nietzsche rehabiliteerijaid poliitilis-moraalse segaarvumendiga: nad tegevat Nietzschest “elitaristi” ja “süütukese”.⁵¹ Enamikus Lukácsi Nietzsche-vastastes tekstides domineerib

retooriline sallimatus, temast teeb see filosoofi asemel “politruki”. Teisalt on Lukácsi isakuju-positsioon vasakmõtte lähiajaloos, tema areng kantiaanlikust elufilosoofist juhtivaks marksistlikuks revisionistik ja ühtlasi välispidiselt antifaašistliku Nietzsche-legendi peaideoloogiks, jätnud ta nietzscheaanas kujuks, kelle enesegi asjus vaheldub süüdistus kaitsega.⁵²

“Nietzsche oli Brandese teo üle väga õnnelik, aga oli liiga hilja,” märkis omal ajal seoses Brandese loengutega Berliini ülikooli kirjandusloo professor Richard M. Meyer (1860–1914).⁵³ Tema, nüüdisajal pea unustatud, teatmeliselt harva äramärgitav, oli ühe esimese Förster-Nietzsche hagiograafia tüüpi käsitluslaadile oponeeriva suure Nietzsche-biograafia autor sajandi algul. Peale selle, et Meyer oli keiserlikul Saksamaal esimeste hulgas, kes tahtis (1902. aastal) Nietzschest loenguid pidada, oli ta ühtlasi Esimese maailmasõja eel koostamas maailma esimest “Nietzsche sõnastikku” (“Wörterbuch zu Nietzsche”), mille avaldamise ta kuulutas lootusrikkalt välja oma 1894. aastal alanud töö tulemusena 1911. aastal lõpetatud ja 1913. aastal ka ilmunud Nietzsche-monograafia kirjandusnimestiku lõpus.⁵⁴ Ilmselt kuulus see sõnastik end rõhutatult “saksa filoloogi” kutsega samasta-

⁴⁸ G. Suits. Georg Brandest mälestades (1927). – *Id.* Vabaduse väraval. Koost. P. Olesk ja H. Runnel. (Eesti mõttelugu, 45.) Tartu, 2002, lk. 345.

⁴⁹ N. Andresen. Georg Brandes ja Dostojevski (1971). – *Id.* Terendusi. Uurimusi ja artikleid. Tallinn, 1979, lk. 284. – Eesti põhjalikem Brandese käsitleja Andresen oli ka ise Brandesest mitmeti mõjutatud, isegi tema 1973. aasta “Inimesi ja raamatuid” jälgendab pealkirjas Brandest, nimelt 1895. aasta saksakeelset “Inimesi ja teoseid”. Temas ühines Brandese kontekst sotsialismi ajal unikaalselt heatahtliku Nietzsche-käsitlusega, ehkki temagi ei jäänud – olude sunnil – puutumata nn. Nietzsche eluagse tundmatuse legendi hingusest, sest ta väitis, et Nietzsche olevat “oma elutöö lõpuni, haigestumiseni 1888. aasta lõpul” olnud “Saksamaal täiesti tundmatu”. (Nagu cespool mainitud [märk. 25], vaatlen N. Andreseni Nietzsche-retseptiooni, mis poliitilises mõttes laveerib sotsiaaldemokraatliku Nietzsche-käsituse suunal, eraldi artiklis.)

⁵⁰ N. Andresen. Georg Brandes 4.II 1842–19.II 1927 (1971/83). – *Id.* Suits ja tuli. Uurimusi ja artikleid. Tallinn, 1983, lk. 247.

⁵¹ G. Lukács. Die Zerstörung der Vernunft. Der Weg des Irrationalismus von Schelling zu Hitler. Berlin, 1955, lk. 254.

⁵² Seda väidet illustreerivad ka silmapaistva autori, Nietzsche-uurija Henning Ottmanni ja Lukácsi-uurija Werner Jungi erinevad seisukohad. Vrd. H. Ottmann. Anti-Lukács. Eine Kritik der Nietzsche-Kritik von Georg Lukács. – Nietzsche-Studien, 1984, 13. kd., lk. 570–586; W. Jung. Das Nietzsche-Bild von Georg Lukács. Zur Metakritik einer marxistischen Nietzsche-Deutung. – Nietzsche-Studien, 1990, 19. kd., lk. 419–430.

⁵³ R. M. Meyer. Nietzsche. Sein Leben und seine Werke. München, 1913, lk. 171.

⁵⁴ Sealsamas, lk. 692.

nud autori kriitilisse Nietzsche-projekti, sest teda häiris “müütide hävitaja” Nietzsche mõistete muutumine uue müüdi loome lõõksõnadeks. Tegelikult on Nietzsche suhted müüdiga selle sõna spetsiifilises tähenduses palju keerulisemad, kui laseb aimata ta isiku ja loomingu ühelt poolt müüdistamine, teiselt poolt demütologiseerimine.⁵⁵ “Puuslike” näol jättis aga Nietzsche oma viimasest aastast pärandiks aegumatu metafoori, mis lubab hinnata teda valgustajana: puuslik, *Götze* (“minu vaste ‘ideaalidele’”) on sõna ideoloogilis-müütiliste nähtuste kohta. Küsitav on seevastu, kui palju tõtt on tema sama aja väites: “Postuumseid inimesi – näiteks mind – mõistetakse kaasaegsetest halvemini, aga kuuldakse paremini. Rangemalt: meid ei mõisteta iialgi – ja sellest meie autori teet...”⁵⁶

Kriitilisel ajaloolasel on ameti poolest kohustus liikuda legendivabama Nietzsche-pildi poole, mitte võtta teaduslikkuse suhtelisi vorme absoluudina. Teaduslik oli vormilt ka 1960. aastate seisukoht: “Et Nietzsche autistlikus vaimumaailmas saavad väljaspool omaenda ‘tõde’ olla vaid eksimused, siis peab kogu inimkonna äraproovitud ja tõendatud tarkus koosnema eksimustest.”⁵⁷ Uurimine on 1990. aastail sedastanud, et Nietzsches on õigem näha “labürintliku tõe” idee arendajat: “Selgepilguline skeptitsism ei lakka kunagi maailma ‘tõdesid’ küsimuse alla panemast, ka kui nad on juba teostatud ja isegi siis mitte, kui on neid juba kontrollitud. Sest kuna ‘tõde’ on ‘interpretatsioon’,

on ta ka ‘omamoodi eksimus’.”⁵⁸ Ajaloolase uurimistöö on neohermeneutikes mõttes tõlgenduspraktika, sel põhjusel on nüüdisaegsele ajalooteadusele tähtis ka inimeadmise eeldustesse kaevunud Nietzsche. Poliitilise legendita Nietzsche, mõtleja, kellega seoses Brandes rääkis sellise “ideaali” kujunema hakkamisest, mis “uue kultuuri nimel vaidlustab seda, mida oleme kultuuriks nimetanud seni”.⁵⁹

Mart Kivimäe

(1951)

Lõpetanud Tartu Riikliku Ülikooli 1975. a.; kaitsnud 2000. a. doktoriväitekirja Tallinna Pedagoogikaülikooli juures. Töötanud 1978–1990 toimetajana kirjastustes (“Eesti Raamat”, “Olion”), 1991–2005 Rahvusvaheliste ja Sotsiaaluuringute Instituudi teadur ning perioodiliselt lektor erinevate õppeasutuste juures. Peamised uurimissuunad: ajalookultuuri ajalugu ja üldteooria, historismi probleemajalugu (objektiivsus- ja relativismiprobleem ajalooteaduses), baltisaksa teadustraditsioon (selle retseptsiooni loogikad), poliitiline kultuuriuurimine (liberalismi evolutsiooni küsimused, multikulturalismi uushistoristlikud aspektid).

⁵⁵ Vt. näiteks uurimust: J. Salaquarda. *Mythos bei Nietzsche*. – Philosophie und Mythos. Ein Kolloquium. Hrsg. von H. Poser. Berlin, New York, 1979, lk. 174–198.

⁵⁶ F. Nietzsche. *Götzen-Dämmerung oder Wie man mit dem Hammer philosophiert* (1888/89). – *Id.* Werke in vier Bänden, IV. Wien, 1980, lk. 375.

⁵⁷ E. Sandvoss. *Hitler und Nietzsche*. Göttingen, 1969, lk. 183. (Autor on terve oma raamatuga vastutav Nietzsche kui “hitlerismi õuduste” “ideoloogilise teerajaja” eriti massiivse väärkuvandi eest, 1981. aastal vormus see ajakirja Spiegel kaanepildiks: “mõtleja Nietzsche, roimar Hitler” kui siiani kaksikud. Et seda fakti sageli ei teadvustata, siis olgu märgitud, et ka Kolmandas Riigis oli olemas Nietzsche-tsensuur; siin on analoogiat “ebasoovitavate” Marxi-tekstide järele valvamisega Nõukogude Liidus. Kuid natsid põletasid Nietzsche lemmikpoeedi Heine teoseid, sovetid Marxi kirjanduslike lemmikute teostega nii ei teinud.)

⁵⁸ A. Kremer-Marietti. *Menschliches-Allzumenschliches: Nietzsches Positivismus? – Nietzsche-Studien*, 1997 (1998), 26. kd., lk. 275.

⁵⁹ G. Brandes. *Aristokratischer Radikalismus* (1890). – A. Guzzoni (Hrsg.). *90 Jahre philosophische Nietzsche-Rezeption*, lk. 15.